

ეროვნული სიწმინდეების კვალდაკვალ

ქეთევან წამებულის წმინდა ნაწილების მოძიების შესახებ

About searching holy relics of Ketevan the Martyr

Vazha Lordkipanidze

Academician of Georgian National Academy of Science,

Professor of I. Javakhishvili Tbilisi State University

ORCID ID 0000-0002-4111-3170

vazha.lordkipanidze@tsu.ge

+995 599 54 09 59

Abstract

Many generations of Georgians have been searching for the sacred relics of the Georgian queen, Ketevan the Martyr, for centuries. She was reportedly tortured on September 22, 1624, in the Iranian city of Shiraz by order of Shah Abbas I. There were numerous references to the martyrdom of the Queen and the location of her sacred parts in both Georgian and foreign historical and literary sources. Completely new, previously unknown sources for Georgia were published in the second half of the twentieth century. First of all, these are the works published by a prominent Portuguese scholar, Father Antonio da Silva Rego, as well as by Roberto Gulbeciani, a well-known Portuguese researcher, owner of Lisbon private archives. According to these works, the resting place of the Queen's sacred parts is the Temple of Agraca in Goa, India. Based on these data, prominent Georgian researcher, writer and public figure Rezo Tabukashvili started searching for Queen Ketevan's resting place. Unfortunately, due to a serious illness, he did not have time to finish this work. To continue his work, a scientific expedition was set up in February 2001, which traveled to Goa. The present paper is an attempt to present the extensive research and exploration work carried out by the expedition. The conclusions and versions concerning the resting place of the Queen's sacred parts are presented. Also, those new references concerning the history of the temple and the reasons for its demolition.

Key words: Ketevan the Martyr, holy relics, martyrdom death, resting place, reasons for torture, scientific expedition, search, A Graca templ, alter, capitulo, window.

ვაჟა ლორთქიფანიძე

საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნული
აკადემიის აკადემიკოსი, ივ. ჯავახიშვილის
თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის პროფესორი

ORCID ID 0000-0002-4111-3170

vazha.lordkipanidze@tsu.ge

+995 599 54 09 59

აბსტრაქტი

ქართველთა არაერთი თაობა საუკუნეების განმავლობაში ეძებდა ქართველი დედოფლის, ქეთევან წამებულის წმინდა ნაწილებს. როგორც ცნობილია, იგი 1624 წლის 12 სექტემბერს შაჰ აბას I-ის ბრძანებით წამებით მოკლეს ირანის ქალაქ შირაზში. წმინდა დედოფლის მოწამეობრივი სიკვდილისა და მისი წმინდა ნაწილების ადგილსამყოფელის შესახებ არაერთი ცნობა არსებობდა, როგორც ქართულ, ასევე უცხოურ ისტორიულ, თუ ლიტერატურულ წყაროებში.

სრულიად ახალი, საქართველოში მანამდე უცნობი წყაროები გამოქვეყნდა მე-20 საუკუნის მეორე ნახევარში. ზოგიერთი მათგანი ითარგმნა ქართულ ენაზე. უპირველეს ყოვლისა, ეს არის პორტუგალიელი მეცნიერის, მამა ანტონიო და სილვა რეგოსა და ასევე ცნობილი პორტუგალიელი მკვლევარის, ლისაბონის კერძო არქივების მფლობელის, რობერტო გულბეკიანის მიერ გამოქვეყნებული შრომები. აღნიშნული შრომების მიხედვით, ქეთევან წამებულის წმინდა ნაწილების განსასვენებელ ადგილად მითითებულია ინდოეთში, გოაში მდებარე და გრასას ტაძარი. ამ მონაცემებზე დაყრდნობით, ქეთევან დედოფლის განსასვენებლის ძიებას შეუდგა გამოჩენილი ქართველი მკვლევარი, მწერალი და საზოგადო მოღვაწე რეზო თაბუკაშვილი. სამწუხაროდ, მძიმე ავადმყოფობის გამო მას არ დასცალდა დაწყებული საქმის ბოლომდე მიყვანა. მისი საქმის გასაგრძელებლად, 2001 წლის თებერვალში შეიქმნა სამეცნიერო ექსპედიცია, რომელიც გოაში გაემგზავრა. წინამდებარე ნაშრომი არის მცდელობა, თავმოყრილად წარმოადგინოს ექსპედიციის მიერ საკვლევი და სამიუზეო სამუშაოები. წარმოდგენილია ის დასკვნები და ვერსიები, რომლებიც ეხება დედოფლის წმინდა ნაწილების განსასვენებელ ადგილს. ასევე, ის ახალი ცნობები, რომლებიც ეხება ტაძრის ისტორიას და მისი დანგრევის მიზეზებს.

საკვანძო სიტყვები: წმინდა ნაწილები, მოწამეობრივი სიკვდილი, განსასვენებელი, წამების მიზეზები, სამეცნიერო ექსპედიცია, ძიება, ა გრასას ტაძარი, საკურთხეველი, კაპიტულო, სარკმელი.

1987 წელს, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიამ და კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტმა აკადემიკოს ე. მეტრეველის რედაქტორობით გამოსცეს ცნობილი პორტუგალიელი მკვლევარისა და ლისაბონის კერძო არქივების მფლობელის, რობერტო გულბეკიანის წიგნი „ნამდვილი ცნობები საქართველოს დედოფლის ქეთევანის მოწამეობრივი სიკვდილის შესახებ“. წიგნი ფრანგულიდან თარგმნეს პროფ. ი. ტაბალუამ და ც. ბიბილეიშვილმა (გამოიცა თბილისში 1987 წ.). მიუხედავად იმისა, რომ ქეთევან დედოფლის ცხოვრებისა და მოწამეობრივი აღსასრულის შესახებ მანამდე მრავალ ისტორიულ თუ ლიტერატურულ წყაროშია მოთხრობილი, რ. გულბეკიანის ნაშრომი ბევრი სრულიად უცნობი წყაროსა და ცნობის შესახებ გვაუწყებს. რ. გულბეკიანი ეყრდნობა ევროპაში დაცულ მდიდარ დოკუმენტურ მასალას და უპირველეს ყოვლისა, წმ. ავგუსტინეს ორდენის ბერის, მამა ამბროზიო დუმ ანჟუმის მიერ დაწერილ შრომას – „ნამდვილი ცნობები უბრწყინვალესი დედოფლის ქეთევანის სახელოვან მოწამეობრივ სიკვდილზე სპარსეთის სამეფოს მთავარ ქალაქ შირაზში, შაჰ აბასის ბრძანებით 1624 წლის 22 სექტემბერს“. მამა ამბროზიო დუმ ანჟუმი იყო სწორედ ქეთევან დედოფლის წამების უშულო თვითმხილველი.

მამა ამბროზიო დუმ ანჟუმის ნამდვილი გვარია ჟუაო პინტო. იგი დაიბადა ლისაბონში, დაახლოებით 1591 წელს. 1611 წლიდან იყო წმ. ავგუსტინელ განდეგილთა კონგრეგაციაში. 1618 წლიდან, ის ცხრა წლის განმავლობაში ცხოვრობდა სპარსეთში. აქედან შვიდი წელი – შირაზში. (რ. გულბეკიანი-გვ.60) სწორედ მაშინ დაუახლოვდა იგი იქ პატიმრობაში მყოფ ქეთევან დედოფალს. მამა ამბროზიო თანაუგრძნობდა დედოფალთან ერთად მყოფ ქართველებს და ანუგეშებდა მათ. იგი თავყვანს სცემდა ქართველი დედოფლის მაღალ სულიერებას, ქრისტეს რწმენისადმი ერთგულებას, გაუტეხავ სიმტკიცესა და კეთილშობილებას. თავის მხრივ, ქართველი დედოფალიც ხშირად შეეწეოდა ხოლმე ავგუსტინელ მამასა და მის ეკლესიას. თავად პატიმრობაში მყოფი, რაც შეეძლო მფარველობდა მათ. 1628 წლიდან მამა ამბროზიო დუმ ანჟუმი 12 წლის განმავლობაში ცხოვრობდა საქართველოში და აქ, გორში დააარსა კათოლიკური მონასტერი.

1630 წელს ის უკვე აქვეყნებს ხსენებულ წიგნს რომში. 1640 წელს, მან რომში წარადგინა მოხსენება საქართველოსა და სპარსეთში გაწეული სამუშაოს შესახებ. იგი აქტიურად ცდილობდა ქეთევან დედოფალი წმინდანად ელიარებინა რომის პაპს. მაგრამ, მან ვერ წარადგინა სათანადო დამამტკიცებელი საბუთები იმისა, რომ ქეთევან დედოფალმა მართლმადიდებლობა დათმო. საბოლოოდ, როგორც რ. გულბეკიანი წერს, „1640 წელს, რომში ყოფნის დროს, მამა მამა ამბროზიომ ბოლო მოუღო ეჭვებს და აშკარად აღიარა, რომ ქეთევანს ქართული ეკლესია არ მიუტოვებია“. მამა ამბროზიო დუმ ანჟუმი დაიღუპა 1642 წელს რომსა და

ლისაბონს შორის, გემის კატასტროფის დროს (რ. გულბეკიანის ნაშრომი, გვ. 24).

სარწმუნოებისა და სამშობლოსათვის წამებული დედოფლის სი-
დიადიტა და სიმტკიცით აღტაცებული, იგი განუწყვეტლივ ეძებდა
დედოფლის დაკრძალვის ადგილს და ორი თვისა და 13 დღის მძიმე
მარხვისა და ლოცვის შემდეგ, მიაგნო კიდეც მიწაში დაფლულ მის
ნაწილებს. საერო მორჩილ, ძმა პედრო დუმ სანტუმთან ერთად,
რომელიც მისი მსახური იყო, ქეთევანის წმინდა ნაწილები, რამდენიმე
ლამის განმავლობაში მალულად ამოაბრძანა და ჯერ ისპაჰანში
გადამალა, ხოლო შემდეგ, ისპაჰანში წმ. ავგუსტინელთა მონასტრის
წინამძღვრის, მამა მანოელ და მადრე დე დეუს ხელით, ის ინდოეთში,
გოაში გააგზავნა. (რ. გულბეკიანის ნაშრომი, გვ. 24). მამა მადრე დე დეუმ
წმინდა ნაწილები გოაში 1627 წელს ჩააბრძანა. იმავე წლის 14 ოქტომბერს,
ის რომში პიეტრო დელა ვალეს ატყობინებს, რომ „გოაში ჩამოვედი და
ჩვენი მონასტრისთვის ჩამოვიტანე მთელი ხელი ხორციითურთ“ (რ.
გულბეკიანის ნაშრომი, გვ. 10). ცნობილია, რომ პიეტრო დელა ვალე
1618-1622 წლებში იმყოფებოდა ისპაჰანსა და შირაზში, სადაც ძალზე
დაუახლოვდა იქ მცხოვრებ ქართველებს და პირადად გაეცნო ქეთევან
დედოფალს. მამა ამბროზიო დუმ ანჟუმის „ნამდვილი ცნობები“ ექვსი
თავისაგან შედგება:

თავი I. მიზეზი, რამაც ხსენებული დედოფალი სპარსეთის სამეფოში
ჩამოიყვანა;

თავი II. ტყვეობა, რომლის გამოც ქეთევან დედოფალმა რამდენიმე
წელი სპარსეთში გაატარა;

თავი III. უბრწყინვალესი დედოფლის მოწამებრივი სიკვდილის
მიზეზის შესახებ;

თავი IV. ქეთევან დედოფლის სახელოვანი წამება და მშვენიერი
სიკვდილი;

თავი V. საფლავი, რომელიც პირველად მიუჩინეს სახელოვანი
წამებულის ნეშტს და მისი გადასვენება ჩვენი წმ. მამის, ავგუსტინეს
მონასტერში.

თავი VI. სასჯელი, რომელიც ჩვენმა უფალმა დაადო შაჰ-აბასს
დედოფლის მოწამებრივი სიკვდილისათვის.

მე-20 საუკუნის 60-იან წლებში, როგორც კი გამოჩნდა პრველი
ცნობები ქეთევან დედოფლის წმინდა ნაწილების გოაში შესაძლო
დაკრძალვის შესახებ, მათ კვლევას შეუდგა გამოჩენილი ქართველი
მწერალი და საზოგადო მოღვაწე რეზო თაბუკაშვილი. ჯერ კიდევ
გასული საუკუნის 80-იან წლებში, პირველად სწორედ მან შეძლო
ინდოეთში, გოაში ჩასვლა და წამებული დედოფლის წმინდა ნაწილების
მოძიების დაწყება. ურთულესი წინააღმდეგობების მიუხედავად, რეზო
თაბუკაშვილმა მოახერხა გოაში სპეციალური სამეცნიერო ექსპედიციის

ორგანიზება და გასამგზავრებლად თანხმობის მიღება, როგორც დელიდან – ინდოეთის მთავრობისგან, ასევე მოსკოვიდან – მაშინდელი საბჭოთა მთავრობისაგან. სამწუხაროდ, მძიმე ავადმყოფობის გამო, მან ვერ შეძლო თავისი ბოლო ოცნების განხორციელება. სამაგიეროდ, ანდერძად დაგვიბარა ეს წმინდა საქმე აუცილებლად გაგვესრულებია. მის ვაჟთან, მწერალ ლაშა თაბუკაშვილთან ერთად თავი ვალდებულად ჩავთვალეთ გვეცადა რეზო თაბუკაშვილის ანდერძის შესრულება.

მართლაც, 2001 წლის თებერვალსა და მარტში, ინდოეთში, გოაში განხორციელდა სამეცნიერო ექსპედიცია, რომელიც მიზნად ისახავდა ქართველი დედოფლის წმინდა ნაწილების მოძიებას და მისი განსასვენებლის დადგენას. ექსპედიციის შექმნაში დიდად შეგვიწყო ხელი ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტმა და მისმა რექტორმა, აკადემიკოსმა როინ მეტრეველმა. ჩემი, როგორც ექსპედიციის ხელმძღვანელისა და ლაშა თაბუკაშვილის გარდა, მის შემადგენლობაში შევიდა პრაქტიკულად ყველა ის ადამიანი, რომელიც სხვადასხვა დროს ეძიებდა წმინდა დედოფლის ნაკვალევს. საქართველოს კათოლიკოს პატრიარქის კურთხევით დელეგაციის შემადგენლობაში იმყოფებოდა თბილისის წმ. ანდრია პირველწოდებულის სახელობის, ე.წ. ლურჯი მონასტრის წინამძღვარი, დეკანოზი მამა დავით შარაშიძე, რომელიც მაშინ საპატრიარქოს პრესამსახურის ხელმძღვანელის მოვალეობას ასრულებდა. აუცილებლად უნდა აღინიშნოს ის დიდი საკვლევითი სამუშაო, რომელიც მან შესრულა ინდოეთისა თუ პორტუგალიის და ესპანეთის არქივებში, ასევე გოას სხვადასხვა სამეცნიერო დაწესებულებებში და რა თქმა უნდა, სასულიერო დაწესებულებებსა და მაღალ სასულიერო პირებთან თანამშრომლობით.

ჩემი თხოვნით და საქართველოს კათოლიკოს პატრიარქის კურთხევით, საქმეში ჩაერთო ცნობილი მოღვაწე და ქველმოქმედი ბადრი პატარკაციშვილი. მან არა მარტო სრულად და უშურველად დააფინანსა მთელი ექსპედიცია, არამედ უშუალო მონაწილეობა მიიღო მის მომზადებასა და შემდგომ საქმიანობაშიც. ექსპედიცია, რომლის შემადგენლობაში იყვნენ სამი სხვადასხვა თაობის მამულიშვილები – მეცნიერები, ექსპერტები, რეზო თაბუკაშვილის თანამოაზრეები და მოწაფეები, 2001 წლის თებერვალში, ბადრი პატარკაციშვილის საკუთარი თვითმფრინავით, თბილისიდან ოთხსაათიანი ფრენის შემდეგ პირდაპირ გოაში ჩაფრინდა.

რა ისტორიულ წყაროებს ეყრდნობოდა ექსპედიცია, რომელიც გოას გაემგზავრა?

უპირველეს ყოვლისა, ექსპედიცია, ისევე, როგორც ბევრი სხვა ქართველი, პორტუგალიელი, ინდოელი, ესპანელი თუ სხვა ქვეყნის მეცნიერი, ეყრდნობოდა ამ ამბებთან დაკავშირებულ ლისაბონის ტორე დე ტომბოს ბიბლიოთეკაში დაცულ ხელნაწერ ორ საბუთს.

პირველი მათგანის სათაურია, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, „ნამდვილი ცნობები უბრწყინვალესი ქეთევან დედოფლის მოწამეობრივ სიკვდილზე სპარსეთის სამეფოს მთავარ ქალაქ შირაზში, შაჰ აბასის ბრძანებით 1624 წლის 22 სექტემბერს აღწერილი შირაზის წმინდა ავგუსტინეს ორდენის მონასტრის ბერის, მამა, მორჩილი ძმა ამბროზიო დუმ ანჟუმის მიერ“.

მეორე საბუთია – „მამა, მორჩილი ამბროზიო დუმ ანჟუმის მიერ საქართველოდან 1628 წლის 29 ივნისს გაგზავნილი წერილის“ ასლი. ორივე საბუთი 1630 წელს გამოქვეყნდა. საბუთები 1956 წელს ხელახლა გამოაქვეყნა ცნობილმა მეცნიერმა მამა ანტონიო და სილვა რეგომ.

ამ ცნობებმა საყოველთაო ინტერესი გამოიწვია და ამის გამო, ის ფრანგულ ენაზე თარგმნა და მე-20 საუკუნის 60-იან წლებში გამოსცა ცნობილმა პორტუგალიელმა მკვლევარმა და მოღვაწემ, პროფესორმა რობერტო გულბეკიანმა.

ქეთევან დედოფლის წამების, მისი წმინდა ნაწილების გოაში წასვენებისა და დაკრძალვის თვითმხილველთა მიერ აღწერილ მოვლენებს, რა თქმა უნდა, უდიდესი დოკუმენტური და სარწმუნო მნიშვნელობა აქვს. მით უფრო, რომ აღნიშნული ცნობების ყოველი ფურცელი ხელმოწერილია იტალიელი რაინდის ხუან ანტონიო ანტიკის მიერ, რომელიც იმ პეროდში გოას საეპისკოპოსო კანცელარიის ნოტარიუსის მოვალეობას ასრულებდა.

ამას გარდა, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, მამა ამბროზიო დუმ ანჟუმმა 1640 წელს რომში, ვატიკანს წარუდგინა თავისი ოცდაორწლიანი სამისიონერო მოღვაწეობის შესახებ მოხსენებითი ბარათი, რომელშიც ის მოგვითხრობს ქეთევან დედოფლის მოწამეობრივი სიკვდილისა და მისი წმინდა ნაწილების გოაში დაკრძალვის შესახებ. ეს მოხსენებითი ბარათი 1910 წელს იტალიაში ფრანგულად გამოაქვეყნა მიხეილ თამარატმა (თამარაშვილმა). 1937 წელს ის ფრანგულად გამოაქვეყნა ნ. სალიამაც, ხოლო 1956 წელს ცნობილმა ინგლისელმა პროფესორმა დევიდ ლენგმა ინგლისურ ენაზე გააცნო მკითხველს.

1720-1723 წლებში, მამა ფრანჩესკო და ფურიფიკასანომ გოაში შეადგინა ქრონიკა, რომელშიც აღწერილია და გრასას მონასტრის სამარხები გოაში. ამ აღწერით, 1627 წელს გოაში ჩატანილი წმინდა ნაწილები დაცული და თავყვანისცემული იყო აგრასას ეკლესიაში. შავი ქვის კუბოში მოთავსებული წმინდა ნაწილები საკურთხევლის მარჯვენა მხარეს, კაპიტელის მეორე ფანჯარაში ინახება იქ, სადაც ბერებს კრძალავენ. ნიშას ასეთი წარწერა აქვს: „ძვლები ღვთის მსახურებისა: მამა მორჩილი ძმის, გილერმ დე სანტო აგოსტინო განდეგილისა და ქეთევან დედოფლისა, რომლებმაც სიცოცხლე შესწირეს ჩვენს უფალს იესო ქრისტეს, აგრეთვე ძვლები პორტუგალიის პროვინციის შვილის, იერონიმო და კრუზასი“ (რ. გულბეკიანის ნაშრომი, გვ. 24, 25).

XVIII საუკუნის მეორე ათწლეულის ავგუსტინელთა ორდენის მემკვიდრეები ქეთევან დედოფლის წმინდა ნაწილების შესახებ აღნიშნავდნენ, რომ „ახლა ისინი შავ კუბოშია მოთავსებული ჩვენი უფლის და გრასას მონასტრის კაპიტულოში“ (იხ. Faustino Da Graça, Campo do Ermo et “Bravilégio de Notícias”).

მამა მანოელ დე ავე მარია, გოას ავგუსტინელთა პროვინციის ვიკარიუსი ადასტურებს, რომ ეს აკლდამა 1813 წლის თებერვალში იხილა (რ. გულბეკიანის ნაშრომი, გვ. 25).

ყველა ზემოთ ჩამოთვლილი უტყუარი საბუთი ჩვენმა ექსპედიციამ, ისევე, როგორც ადრე ეს გააკეთა რეზო თაბუკაშვილმა, სავსებით სარწმუნოდ და საკმარისად ჩათვალა იმისათვის, რომ წმინდა ნაწილების ძებნა სწორედ გოას ა გრასას ტაძარში დაეწყო.

აღსანიშნავია ის დიდი დახმარება, რომელიც ექსპედიციას საქართველოს საგარეო საქმეთა სამინისტროს თხოვნით გაუწია ინდოეთის მთავრობამ, მისმა საგარეო საქმეთა სამინისტრომ და განსაკუთრებით, საქართველოს საპატიო კონსულმა ინდოეთში ბატონმა კულდიფსინგჰ დინგრამ. განსაკუთრებული იყო ამ საქმეში საქართველოს საგარეო საქმეთა მაშინდელი მინისტრის – ირაკლი მენადარიშვილისა და ინდოეთის საგარეო საქმეთა მაშინდელი მინისტრის – ჯავანაჰათ სინგჰის დამსახურება.

ექსპედიციამ 25 დღის განმავლობაში დიდი საძიებო საკვლევი სამუშაოები ჩაატარა თავის ინდოელ კოლეგებთან ერთად. მოძიებული იქნა ექსპედიციისათვის უცნობი ახალი წყაროები ლისაბონის ეროვნული ბიბლიოთეკის არქივებში, ბომბეის, მადრიდის სათანადო არქივებში, გოას ისტორიული კვლევის ჰავიერ ცენტრში, მის ბიბლიოთეკასა და არქივებში.

ექსპედიციამ ფასდაუდებელი ინფორმაცია მიიღო ანტონიო დე სილვა რეგოს მიერ პორტუგალიურ ენაზე გამოცემული ინდოეთის ტაძრების აღწერის დედნის გაცნობით. მას დეტალურად აქვს აღწერილი ავგუსტინელთა ორდენის გოაში მოთავსებული მონასტრები დი მათ შორის, და გრასას ტაძარი. ასევე მნიშვნელოვან ცნობებს შეიცავს ექსპედიციის მიერ მოპოვებული ძველი გოას რუკები, ინდოეთში გამოცემული ინგლისურენოვანი წიგნები, რომლებშიც აღწერილია მე-19 საუკუნეში და გრასას ტაძრის ისტორიის შესახებ და ა.შ.

ექსპედიციას, მისი მუშაობისას, ფართო თანამშრომლობა და უდიდესი დახმარება გაუწიეს: პროფესორმა რობერტო გულბეკიანმა (ლისაბონი), მამა ჯონ ქორეა აფონსომ (ბომბეი), პროფესორმა ლუი ფილიპ ტომასმა (ლისაბონი), დოქტორმა ზავენ ენგოიანმა (ლისაბონი, გულბეკიანის ფონდის დირექტორი).

აქტიური თანამშრომლობისა და ძიებაში უშუალო მონაწილეობისათვის განსაკუთრებულ მადლობას იმსახურებენ დოქტორი შიროტ

კარი (გოა), დოქტორი პერსიველ დე ნორონია (გოა), არქივისკოპოსი რაულ გონსალესი (გოა), მამა სოუზა (გოა), მამა ლოიოლა პერეირა (გოა), მამა ლაგრანჟი (გოა), დოქტორი კაეჯატან კოელჰო (გოა), მარია სოუზა, ჰავიერ ცენტრის ბიბლიოთეკის გამგე (გოა), ინდოეთის არქეოლოგიური ცენტრის დირექტორი დოქტორი, ქალბატონი ქომელდ ანანი, ინდოეთის არქეოლოგიური ცენტრის გენერალური დირექტორის მოადგილე დოქტორი მათური, არქეოლოგიური სამსახურის ხელმძღვანელი გოაში, დოქტორი რაო და მისი მოადგილე დოქტორი ნიზამედინ ტაჰერი. საგანგებოდ უნდა გამოვყოთ ინდოეთის კულტურის, კულტურული მემკვიდრეობისა და ხელოვნების ეროვნული კომიტეტის თავმჯდომარე, მაჰარაჯა ამარინდერ სინგჰი, რომელმაც საქართველოში ინდოეთის საპატიო კონსულთან, კულდიფსინგ დინგრასთან ერთად, პრაქტიკულად პატრონაჟი გაუწია ჩვენს ექსპედიციას.

აღნიშნულ პირებთან კონსულტაციებითა და თანამშრომლობით, ზემოთ აღწერილი და ახლადმოპოვებული წყაროების ანალიზის ურთიერთშეჯერებით, ექსპედიციამ ზუსტად დაადგინა ეკლესიის შიდა აღწერილობა და საკურთხევლების ზუსტი განლაგება, მათში სარკმელების რაოდენობა და განლაგება. ექსპედიციამ თავის ინდოელ და პორტუგალიელ კოლეგებთან ერთად, მოკვლევულ არგუმენტებზე დაყრდნობით, უტყუარად და დადასტურებულად ჩათვალა, რომ 1627 წლიდან გოაში, აგრასას ტაძრის მოქმედებამდე – 1835 წლამდე (როგორც ექსპედიციამ დადგინა, ამ წელს პორტუგალიის დედოფლის – დონა მარია II-ის მიერ 1834 წელს გამოცემული დეკრეტის შესაბამისად, აგრასას მონასტერმა გოაში საბოლოოდ შეწყვიტა თავისი მოქმედება), ქეთევან დედოფლის წმინდა ნაწილები დაკრძალული იყო აგრასას ტაძრის კომპლექსის ეკლესიაში, მთავარ საკურთხეველში, საკურთხეველისკენ პირით მდგომთათვის მარჯვენა მხარეს (ეპისტოლარულ მხარეს), მეორე სარკმელში მოწყობილ სპეციალურ აკლდამაში (იმას, რომ სწორედ იქ განისვენებდა კუბო წმინდა ნაწილებით, ადასტურებს სარკმლის შემორჩენილი ფორმაც).

აღნიშნულ პირებთან კონსულტაციებითა და თანამშრომლობით, ექსპედიციამ მოიპოვა და გაანალიზა ახალი წყაროები და ცნობები. უსათუოდ უნადგამოვთვალოთ ზოგიერთი მათგანი. უპირველესად უნდა დავასახელოთ სილვა რეგოს ხსენებული ნაშრომი, რომლის დედანში წაკითხვამაც ახალი ინფორმაცია მოგვცა და ამავე დროს, გვიჩვენა, რომ ზოგიერთი სიტყვა დედანში სხვა მნიშვნელობით არის ნახმარი. კერძოდ, დედანში იკითხება ფანჯარა (სარკმელი) და არა ნიშა. ასევე კაპიტელის, ტაძრის არქიტექტურული ნაწილის ნაცვლად იკითხება – კაპიტულო, რაც საღვთისმსახუროდ შესაკრებ ადგილს ნიშნავს. როგორც აღვნიშნეთ, სილვა რეგომ თავის ნაშრომში აღწერა ავგუსტინელთა ორდენის გოაში მოთავსებული მონასტრები და მათ შორის დეტალურად აღწერა აგრასას

ტადარი. სწორედ ამ აღწერიდან ჩანს, რომ ქეთევან დედოფლის წმინდა ნაწილები დაკრძალული იყო ა გრასას მონასტრის მთავარ ეკლესიაში. ის დაკრძალული იყო მეორე ფანჯარაში (სარკმელში) და არა ნიშაში. მის ნაშრომში, ასევე მოცემულია, რომ ეს ფანჯარა მოთავსებული იყო ეპისტოლარულ მხარეს (თარგმნილ ლიტერატურაში ვკითხულობთ, რომ მოთავსებული იყო მარცხენა მხარეს). კათოლიკური ეკლესიის უხუცესი მღვდლის, მამა ლანგრაჟის დახმარებით ჩვენ შევძელით დაგვედგინა, თუ ზუსტად რომელი მხარე იგულისხმებოდა მარცხენად, რადგან თუ საკურთხევლისაკენ დავდგებით, მარცხენა მხარე მარჯვენად იქცევა. თუ სახით საკურთხევლიდან დავდგებით – პირიქით.

კათოლიკური ეკლესიის ღვთისმსახურების რეფორმაციამდე არსებული ტრადიციით, საკურთხეველს ჰქონდა ორი მხარე: ევანგელური, ანუ სადაც იდო და იკითხებოდა ევანგელია და ეპისტოლარული, ანუ სადაც იდო და იკითხებოდა ქრისტეს მოციქულთა ეპისტოლეები. ტრადიციულად, ევანგელური მხარე იყო საკურთხევლისაკენ სახით მდგომი მლოცველი მღვდლის მარცხენა მხარე, ხოლო მარჯვენა მხარე კი ეპისტოლარულად იწოდებოდა. ამით საბოლოოდ დადგინდა რომელი მხარე იგულისხმებოდა მარჯვენად ადრე მოძიებულ დოკუმენტებში. ამის დადგენა, თითქოს ძალზე მარტივი ჩანდა, მაგრამ განსხვავებული კონფესიების, სხვადასხვა პერიოდის ტრადიციების გათვალისწინებით, საკურთხევლის მარჯვენა მხარის ზუსტად დადგენა არც ისე მარტივი აღმოჩნდა.

სილვა დე რეგოს ნაშრომის მიხედვით, ჩვენ დავადგინეთ, რომ იმ მთავარსაკურთხეველს, რომელშიც დაკრძალული იყო წმინდა ნაწილები, ჰქონდა სამ-სამი ფანჯარა (სარკმელი) ევანგელურ და ეპისტოლარულ მხარეს. ფანჯარათა სწორედ ეს რაოდენობა და განლაგება აღმოჩნდა მხოლოდ მთავარი ეკლესიის მთავარ საკურთხეველში. ფანჯარათა ასეთი განლაგება და რაოდენობა არ აღმოჩნდა სამონასტრო კომპლექსის არცერთ ნაგებობაში (მათ შორის, არც იმაში, რომელიც დაკრძალვის ადგილად შემდეგში მიიჩნია ინდოელმა არქეოლოგმა ნიზამედინ ტაჰერმა. ის ადგილი ჩვენმა ექსპედიციამ ყოველი შემთხვევისთვის მაინც გათხარა, მაგრამ მაშინ წმინდა ნაწილების კვალს ვერც წარწერიან ქვის კუბოში და ვერც ცალკე, ვერ მიაკვლია).

რობერტო გულბეკიანის ნაშრომის დედნის პორტუგალიურ ენაზე გაცნობითაც დადგინდა, რომ გულბეკიანს თავის წიგნში წმინდა ნაწილების დაკრძალვის ადგილად აღნიშნული აქვს არა ნიშა, როგორც ეს ჩვენთვის ადრე იყო ცნობილი, არამედ – ფანჯარა, (სარკმელი).

სილვა რეგოს აღწერილი აქვს მხოლოდ მთავარი საკურთხეველი და არა სამონასტრო კომპლექსის სხვა ადგილები (კომპლექსის მთლიანი ტერიტორია დაახლოებით 18 ჰექტარს, ხოლო მთავარი ტაძრის – 1,5 ჰექტარს შეადგენს). ამან მიგვიყვანა იმ დასკვნამდე, რომ სხვა ადგილებში რელიგიური პირები არ უნდა ყოფილიყვნენ დაკრძალულები: მართლაც,

ჩვენს მიერ სამონასტრო კომპლექსის სხვა ნაწილების შესწავლისას ვერ აღმოვაჩინეთ რელიგიურ პირთა ვერცერთი სამარხი (რ. გულბეკიანის წიგნში მოცემულია, რომ წმინდა ნაწილები მოთავსებულია იქ, სადაც იკრძალებოდნენ ბერები). ამან განგვიმტკიცა აზრი, რომ წმინდა ნაწილების დაკრძალვის ერთადერთი ადგილი მხოლოდ მთავარი საკურთხეველი შეიძლებოდა ყოფილიყო. ექსპედიციამ მიაკვლია ძველი გოას რუკას, რომელზეც მკაფიოდ არის აღნიშნული ავგუსტინელთა მონასტრის მთავარი საღვთისმსახურო ნაწილი. სწორედ ამ რუკის წაკითხვამ ცხადყო, რომ ღვთისმსახურება მიმდინარეობდა მხოლოდ მთავარ ეკლესიაში და აქედან გამომდინარე, წმინდანთა ნაწილებიც მხოლოდ აქ შეიძლებოდა დაეკრძალათ.

ცნობილი პორტუგალიელი პროფესორი, ლუი ფილიპ ტომასიც გვიდასტურებდა, რომ ქეთევან დედოფლის წმინდა ნაწილები სწორედ მთავარ საკურთხეველში იყო მოთავსებული.

ჩვენს ამ მოსაზრებას ამყარებდა ისიც, რომ ქეთევან დედოფალთან ერთად დაკრძალულნი იყვნენ გილერმ დესანტო აგუშტინო და იერონიმო და კრუზა. ვინ იყვნენ ისინი და რატომ იყვნენ ისინი დაკრძალულები წმინდა ქეთევანთან ერთად?

გილერმ დე სანტო აგუშტინო იყო პორტუგალიელი ბერი, რომელიც დიდი ხნის განმავლობაში მოღვაწეობდა გოასა და სპარსეთში. მან 1610 წელს სომხეთში მოიპოვა წმინდა რიფსიმეს რელიკვიები და საიდუმლოდ ჩაიტანა ისპაჰანში. მამა გილერმ დე სანტო აგუშტინო იმავე 1610 წელს, ან უფრო ადრე, საქართველოშიც იმყოფებოდა და შეხვდა ქეთევან დედოფლის ვაჟს, თეიმურაზ I-ს. იგი მოწამეობრივად აღესრულა სომხეთში. წამების ადგილიდან იგი წამოასვენა მამა პედრო დუშ სანტუმმა. დაიკრძალა ჯერ ისპაჰანში, შემდეგ კი გადაასვენეს გოაში და გრასას ტაძარში.

მამა იერონიმო და კრუზა გარდაიცვალა 1608 წელს ორმუზში. მისი წმინდა ნაწილები ჯერ ამ ეკლესიის მთავარ საკურთხეველში იყო შენახული, შემდეგ კი, 1642 წელსა და 1666 წლებს შორის – გოაში, აგრასას ტაძარში გადაასვენეს (გულბეკიანი, 1987: 58)

ორივე სასულიერო მოღვაწის წმინდა ნაწილები, როგორც უმნიშვნელოვანესი რელიკვიები, მხოლოდ მთავარ საკურთხეველში შეიძლებოდა ყოფილიყო დაკრძალული. ამასთან, ისინი ქეთევან დედოფლის წმინდა ნაწილებთან ერთად შეიძლებოდა მხოლოდ კედელში ყოფილიყვნენ დაკრძალული და არა მიწაში, რადგან სამ წმინდანს არ შეიძლებოდა ჰქონოდა ერთი საფლავი მიწაში და მითუმეტეს მასზე ერთი საერთო წარწერა ყოფილიყო.

მნიშვნელოვნად მივიჩნით ისიც, რომ წყაროებში მითითებული მთავარი ეკლესიის საკურთხეველის მარჯვენა მხარეს, მარჯვენა ფანჯრის

(სარკმლის) ფორმა იმგვარად იყო გამოჭრილი, რომ აშკარად ჩანდა იქ დასვენებული კუბოს ნაკვალევი.

ყველა ზემოთ ჩამოთვლილი და ზოგიერთი სხვა არგუმენტი ექსპედიციამ სარწმუნოდ ჩათვალა. მნიშვნელოვანი იყო ისიც, რომ არცერთი არგუმენტი ერთმანეთს არ ეწინააღმდეგებოდა და ერთმანეთს მხოლოდ ავსებდა.

აქედან გამომდინარე, ექსპედიციამ დაასკვნა, რომ წმინდა ქეთევანის წმინდა ნაწილების განსასვენებელი ადგილი გოას ა გრასას ტაძარში, მთავარ ეკლესიაში მიკვლეულად და დადასტურებულად შეიძლება ჩაითვალოს.

ხაზი უნდა გავუსვათ, რომ საქართველოს ექსპედიციის ეს მოსაზრებები სრულად გაიზიარეს ინდოელმა და პორტუგალიელმა კოლეგებმა. უადრესად მნიშვნელოვნად ჩავთვალეთ, რომ თვით რობერტო გულბეკიანიც, რომელთანაც ექსპედიციის წევრებმა სისტემატური კონტაქტი დავამყარეთ, დაეთანხმა ჩვენს დასკვნებს და აღნიშნა, რომ უფრო ახალი ან უფრო დამაჯერებელი წყაროები, ვიდრე ისინი რომლებიც ჩვენ ერთობლივად მოვიძიეთ, ჯერჯერობით არ არსებობს.

ექსპედიციამ დაადგინა ისიც, რომ მე-19 და მე-20 საუკუნეების განმავლობაში მიტოვებული და გრასას ტაძრის კომპლექსი თანდათან ინგრეოდა, ხოლო დაახლოებით 80-90 წლით ადრე მთლიანად ჩამოინგრა ეკლესიისა და მისი მთავარი საკურთხევლის ჭერი. ნანგრევების ფენა სავარაუდოდ, 20-25 მეტრის სიმაღლის იყო. მათი გაწმენდა მე-20 საუკუნის 80-იანი წლების ბოლოს, რეზო თაბუკაშვილის უშუალო ჩარევისა და ძალისხმევით შედეგად დაიწყო და ჩვენი ექსპედიციის ჩასვლამდე მხოლოდ რამდენიმე წლით ადრე დასრულდა. საბედნიეროდ, ჩვენს მიერ ნახსენები ის სარკმელი, რომელშიც მოთავსებული იყო კუბო წმინდა ნაწილებით, ნაწილობრივ გადარჩა, მაგრამ სამწუხაროდ, კუბოს პოვნა უკვე შეუძლებელი აღმოჩნდა. ექსპედიციის აზრით, 25 მეტრის სიმაღლის ჭერისა და კედლების ჩამონგრევამ ისინი წვრილ ნამსხვრევებად აქცია. თუ ამას დავუმატებთ ყოველწლიურ ე.წ. მუსონურ წვიმებს, რომლებიც ინდოეთში რამდენიმე თვის განმავლობაში გრძელდება, დასაშვებია, რომ წმინდა ნაწილები მიწასა და ნანგრევებს შეერია. აღწერილი სარკმლის ძირიდან, ე.ი. იქიდან, სადაც სავარაუდოდ კუბო წმინდა ნაწილებით, სულ ცოტა – სამნახევარი საუკუნე იყო მოთავსებული, ამოღებული მიწა, როგორც წმინდა რელიქვია, ექსპედიციამ მიტროპოლიტ დანიელის რჩევითა და საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქის ილია II-ის კურთხევით, თბილისში ჩამოასვენა და ის სიონის საკათედრო ტაძარში მიაბრძანა. ამ დღეს უწმინდესმა და უნეტარესმა სიონის ტაძარში საგანგებო პარაკლისი გადაიხადა.

ექსპედიციამ და საქართველოს მთავრობამ, ინდოეთის მთავრობას თხოვნით მიმართეს, გოაში ა გრასას ტაძარში, იმ ადგილას, სადაც

დადგინდა, რომ დაკრძალული იყო ქეთევან დედოფლის წმინდა ნაწილები, მოთავსდეს სპეციალური მემორიალური დაფა. თანხმობის მიღების შემდეგ, ინდოელ კოლეგებთან შეთანხმებული ქართული და ინგლისური ტექსტებით, შავი მარმარილოს მემორიალური დაფა ექსპედიციის წევრებმა გოაში ყოფნის ბოლო დღეებში დაამზადებინეს და იქვე აღმართეს, ნიშნად წამებული დედოფლის წმინდა სახელისადმი მოწიწებისა და ქართველთა და ინდოელთა მრავალსაუკუნოვანი მეგობრობისა.

მოგვყავს წარწერის ზუსტი ქართული ტექსტი:

1627 წელს გოაში, და გრასას ტაძარში, აქ, ამ ადგილას დაასვენეს ჩვენი უფლის, იესო ქრისტესათვის მოწამებრივად აღსრულებული ქართველი დედოფლის ქეთევან წამებულის წმინდა ნაწილები.

ქართველი დედოფლის მოწამებრივი სიკვდილის თვითმხილველმა, მამა ამბროზიო დუმ ანჟუმმა და სხვა ღირსეულმა პორტუგალიელმა ავგუსტინელმა მამებმა, უდიდესი თავგანწირვის ფასად დაიხსნეს წამებულის ნეშტი და სპარსეთიდან გოაში ჩამოასვენეს.

ქართველი ერი ქედს იხრის და თაყვანს მიაგებს თავის წამებულ დედოფალს.

ექსპედიციამ დაადგინა ერთი მნიშვნელოვანი ამბავიც: რა იყო მიზეზი ასეთი დიდი მონასტრის დანგრევისა და გაპარტახების. ჩვენამდე იყო მოსაზრება, რომ ტაძრის დანგრევის მიზეზი იყო აფეთქება, რომელიც მე-20 საუკუნის დასაწყისში მოხდა. ექსპედიციამ კი დაადგინა, რომ ნამდვილი მიზეზი სხვა რამ იყო, ის უკავშირდება ტაძრის მოქმედების ოფიციალურად შეწყვეტას. როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, 1835 წელს პორტუგალიის დედოფლის, დონა მარია II-ის მიერ 1834 წლის 31 მაისს გამოიცა დეკრეტი, ე.წ. „მღვდელთა მკვლელობის დეკრეტი“. ამ დეკრეტის მიხედვით, მონასტერში მყოფი ავგუსტინელი მღვდლები ამხილეს სხვადასხვა დანაშაულში და მათ შორის კორუფციაში. ამიტომ ისინი აიძულეს სასწრაფოდ დაეტოვებინათ მონასტრის ტერიტორია. ისინი ისე სასწრაფოდ გააძევეს მონასტრიდან, რომ თან ვერაფრის წაღება მოასწრეს და ამის უფლება მათ არც მისცეს. ტაძარმა ფუნქციონირება შეწყვიტა და ის პორტუგალიის სახელმწიფო საკუთრებად გამოცხადდა. სამწუხაროდ, შემდეგში ტაძარი მოუვლელობისა და უფუნქციობის გამო გაპარტახდა და პრაქტიკულად უპატრონოდ მიტოვებული ტაძრიდან ათწლეულების მანძილზე გაჰქონდათ ტაძრის სამშენებლო მასალა. ამდენად, სარწმუნოდ ჩანს, რომ ნგრევა გამოწვეული იყო მოუვლელობით, სამშენებლო მასალების მასობრივი დატაცებით და მარცვით.

ტაძრის დანგრევის მიზეზების დადგენამ შესაძლებლობა მოგვცა უარგვეყო დედოფლის წმინდა ნაწილების გაქრობის კიდევ ერთი ვერსია – კერძოდ, ვერსია იმის შესახებ, რომ ისინი შეემლოთ გაეტანათ და თან წაეღოთ ავგუსტინელ ბერებს. ეს გამორიცხულად ჩანს, რადგან ბერები,

როგორც დამნაშავენი, ისე სასწრაფოდ გაყარეს, რომ მათ არაფრის წაღების შესაძლებლობას არ მისცემდნენ.

ინდოეთიდან დაბრუნებისთანავე, ექსპედიციის წევრებმა კვლევის შედეგები მოახსენეს საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქს, უწმინდესსა და უნეტარესს ილია II-ს და მისგან მიიღეს კურთხევა, ძიება კვლავ გაგრძელებულიყო.

თბილისის ივ. ჯავახიშვილის სახელობის სახელმწიფო უნივერსიტეტის მაშინდელი რექტორის, ბატონი როინ მეტრეველის თხოვნით, ექსპედიციის წევრები საჯარო ანგარიშით წარსდგნენ უნივერსიტეტის დიდი სამეცნიერო საბჭოს გაფართოებული სხდომის წინაშე. ძირითადი მოხსენების გაკეთება, როგორც თსუ დიდი სამეცნიერო საბჭოს წევრსა და ექსპედიციის ხელმძღვანელს, მე მომიწია.

ექსპედიციის წევრებს მრავალი საჯარო გამოსვლა ჰქონდათ აგრეთვე საქართველოს ტელევიზიის სხვადასხვა არხზე. ექსპედიციის მუშაობის შედეგები ფართოდ გაშუქდა ქვეყნის ბეჭდურ მედიაშიც. მნიშვნელოვანია, რომ ექსპედიციის წევრებმა ექსპედიციის საქმიანობის შესახებ შექმნეს ორი ფილმი. ერთის – დოკუმენტური ფილმის – ავტორები არიან ექსპედიციის წევრები, რეჟისორი ირაკლი ტრიპოლსკი, რეჟისორი ირაკლი პაპავა და ოპერატორი ლერი მიხანაშვილი. მეორე, მხტვრულ-დოკუმენტური ფილმის ავტორია ექსპედიციის წევრი, რეჟისორი გიო მგელაძე. ორივე ფილმის პრემიერა საჯაროდ შედგა და მას ესწრებოდნენ ჩვენი ფართო საზოგადოების წარმომადგენლები. სასიხარულოა, რომ ორივე ფილმის დემონსტრირება დღესაც არც თუ იშვიათად ხდება ტელევიზიის სხვადასხვა არხით.

ექსპედიციის წევრებმა, სხვა ქართველმა მამულიშვილებმა, როგორც საერო, ასევე საეკლესიო მოღვაწეებმა, უწმინდესის ლოცვა-კურთხევით შემდგომშიც გააგრძელეს ქეთევან დედოფლის ჯერ კიდევ მიუკვლეველი წმინდა ნაწილების ძიება. ამ ძიებაში კვლავ დიდი მონდომებით არიან ჩართულნი წმინდა დედოფლის გმირობით მოხიბლული და ანთებული ჩვენი უცხოელი კოლეგებიც. კვლავ დიდი ენთუზიაზმით გააგრძელა გოაში კვლევა ადგილობრივი არქიტექტურული სამსახურის მაშინდელი ხელმძღვანელის მოადგილემ, დოქტორმა ნიზამედინ ტაჭერმა, რომელმაც ექსპედიციის წევრებისაგან შეიტყო წმინდა დედოფლის მოწამეობრივი ცხოვრებისა და აღსასრულის შესახებ და ამით აღფრთოვანებულმა ექსპედიციის წევრებთან უშურველად ითანამშრომლა და უდიდესი დახმარებაც გაგვიწია. გვინდა აღვნიშნოთ ისიც, რომ ბატონმა ტაჭერმა 2006 წელს შეგვატყობინა ამბავი ქალის მკლავის ნაწილის პოვნის შესახებ და გრასას ტაძრის კომპლექსის არა მთავარი საკურთხევლის ტერიტორიაზე, არამედ, მის სხვა ნაწილში ეს კომპლექსის ის ნაწილია, რომელშიც როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, სამსამი სარკმელი საკურთხევლის მარცხენა და მარჯვენა მხარეს, როგორც

ეს ყველა ძირითად წყროშია აღნიშნული, საერთოდ არ აღმოჩნდა). მოსაზრება, რომ წმინდა ნაწილები სწორედ იქ შეიძლება ყოფილიყო დაკრძალული, ბატონმა ტაჭერმა გოაშიც გაგვიზიარა. ყოველი შემთხვევისთვის, ჩვენ მაშინვე შევამოწმეთ ეს ვერსიაც. სამწუხაროდ, ამ ადგილების საგულდაგულოდ გათხრის შემდეგაც ვერაფერს მივაგენით. ბატონი ტაჭერის მიერ ქალის მკლავის ნაწილის აღმოჩენის შეტყობინების შემდეგ მამა დავით შარაშიძემ და მე, კურთხევა ვთხოვეთ პატრიარქს, რომ უფლება გვქონოდა ნაპოვნი ნაწილი, როგორც წმინდანის შესაძლო ნაწილი დნმ-ის ექსპერტიზაზე გაგვეგზავნა. პატრიარქისგან ნებართვის მიღების შემდეგ, მე და მამა გიორგი რაზმაძემ, რომელმაც ასევე დიდი შრომა გასწია ქეთევან დედოფლის წმინდა ნაწილების მოსაძიებლად (ჩვენი ექსპედიციის შემდეგ ის არაერთხელ გაემგზავრა გოაში), ერთობლივი წერილით მივმართეთ რამდენიმე სპეციალურ საკვლევ ლაბორატორიას გერმანიასა და შვეიცარიაში და თან დავურთეთ ქეთევან დედოფლის შთამომავლობის გენეალოგიური ხე. სამწუხაროდ, ყოველი მათგანიდან ერთნაირი პასუხი მივიღეთ, რომ ამ მონაცემებით, იმის დადგენა – ემთხვევა თუ არა დედოფლის დნმ მისი დღევანდელი შთამომავლის დნმ-ს, – შეუძლებელია. ეს შესაძლებელია მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ შედარება მოხდება მხოლოდ დედოფლის მდედრობითი სქესის ხაზით შთამომავლების დნმ-თან. ამის დადგენა კი დღეს ჩვენი მხრიდან შეუძლებელი იყო და არის.

ჩვენ ჩავთვალეთ, რომ მართალია, გოაში განსვენებული ქეთევან დედოფლის წმინდა ნაწილები ჯერ ვერ იქნა მიკვლეული, მაგრამ უფალს მრავალი უფრო დიდი სასწაულიც მოუხდენია, მრავალჯერ მომხდარა, რომ წმინდა ნაწილების მანამდე უცნობი განსასვენებელი, საუკუნეების შემდეგ გაცხადებულა. ჩვენ დავიტოვეთ იმედი, რომ თუ შევიქნებით ღირსი ამისა, ქართველ ერს უფლისგან მიეცემა ამ საიდუმლოს შეტყობის შესაძლებლობა. ღმერთმა ინებოს, რომ დოქტორ ტაჭერის ვერსიითა და ძალისხმევით შესრულებული მიგნება, ღმერთის სწორედ ის დიდი სასწაული იყოს.

რობერტო გულბეკიანი თავის წიგნში წერს, რომ „საჭიროა სათანადო ადგილი მივუჩინოთ საკითხს ქეთევან დედოფლის წმინდა ნაწილების გაფანტვისა და ლოკალიზაციის შესახებ“. აქედან გამომდინარე, საჭიროდ მიგვაჩნია მოკლედ შევხვოთ საკითხს იმის შესახებაც, გოას გარდა თუ სად შეიძლება იმყოფებოდეს ქეთევან დედოფლის წმინდა ნაწილები

ცნობილია, რომ არსებობს ვერსია იმის შესახებ, რომ წმინდა ნაწილები შეიძლება ინახებოდეს ბელგიის ქალაქ ნამიურში. ეს ვერსია შესაძლოა მომდინარეობდეს რობერტო გულბეკიანის მიერ ნახსენები ცნობიდან. იგი აღნიშნავს, რომ წერილს, რომელსაც პიეტრო დელა ვალეს გოადან უგზავნის მამა მანუელ და მადრე დეუსი, და რომელიც ვატიკანის არქივში ინახება, ახლავს თავად პიეტრო დელა ვალეს მინაწერი.

მინაწერში იგი ადასტურებს, რომ მამა დონ პიეტრო ავიტაბილესაგან მიიღო ქეთევან დედოფლის ზოგიერთი წმინდა ნაწილი. იყო ცნობები, რომ შემდეგში ეს წმინდა ნაწილი მოხვდა ქალაქ ნამიურის ერთ-ერთ ტაძარში. 1900-იან წლებში ცნობა ამის შესახებ ქართულ პრესაშიც გამოჩნდა. ერთ-ერთ გაზეთში მაშინ გამოქვეყნებულ ფოტოზე ის ტაძარიც კი იყო მითითებული, სადაც თითქოს ის იყო დაკრძალული. ამ ცნობების კვალს გაჰყვნენ ჩვენი თანამემამულეები, ცნობილი მოღვაწეები ნინო და კალისტრატე სალიები. სამწუხაროდ, წმინდა ნაწილების მოკვლევა მათთვის შეუძლებელი აღმოჩნდა. აღნიშნული ვერსიის შესამოწმებლად ბევრი იღვაწა დასავლეთ ევროპის მიტროპოლიტმა, მეუფე აბრაამმა. სამწუხაროდ, მანაც კვალს ვერსად მიაკვლია. წმინდა ნაწილის მიგნება ნამიურში, მიუხედავად ჩვენი დიდი მცდელობისა, ვერ შევძელით ვერც მე და ვერც ზურაბ აბაშიძემ – საქართველოს მაშინდელმა საგანგებო და სრულუფლებიანმა ელჩმა ბენელუქსის ქვეყნებში, ნატოსა და ევროკავშირში.

ცნობილია იმის შესახებაც, რომ პორტუგალიელმა ავგუსტინელმა ბერებმა ქეთევან დედოფლის ზოგიერთი წმინდა ნაწილი გოადან ჩამოასვენეს და გადასცეს მის ვაჟს, თეიმურაზ მეფეს. ისინი დიდი პატივით ალავერდის ტაძარში იქნენ დაბრძანებული. სამწუხაროდ, დაახლოებით 100 წლის შემდეგ, მტრის შემოსევით გამოწვეული საშიშროების გამო, ისინი ალავერდიდან წამოასვენეს. მაგრამ სამწუხაროდ, ცხენმა, რომელსაც წმინდა ნაწილები მოჰქონდა, ანანურთან, მდინარის გადასვლის დროს წაიფორხილა და წმინდა ნაწილები არაგვის წყალმა გაიტაცა.

ქეთევან დედოფლის ზოგიერთი წმინდა ნაწილი რუსეთშიც უნდა ყოფილიყო გაგზავნილი. ჩვენი ვარაუდით, ის, როგორც დიდი სიწმინდე, რუსეთის მაშინდელ დიდ მთავარს, დიმიტრის, თეიმურაზ მეფემ გაუგზავნა. ამ ვერსიის დაშვების შესაძლებლობას გვაფიქრებინებს მამა ამბროზიო დუმ ანჟუმის წიგნში მონათხრობი იმის შესახებ, რომ თეიმურაზ მეფის თხოვნით, დიდი მთავარი დიმიტრი ცდილობდა დედოფლის დახსნას ტყვეობიდან. მან ასეთი კატეგორიული თხოვნით ირანის შაჰს, აბას I-საც მიმართა და მას ელჩი გაუგზავნა თხოვნით – გაეთავისუფლებინა დედოფალი და ელჩთან ერთად მოსკოვში გაეგზავნა(რ.გულბეკიანი-გვ.35,36).

მის უწმინდესობას, საქართველოს პატრიარქს, ილია II-ს, არაერთხელ უბრძანებია, რომ მას კარგად ახსოვს ის ფაქტი, რომ მისი სერგიევ პოსადის სასულიერო აკადემიაში სწავლის დროს სერგიევ პოსადის ტაძარში გამოფენილი იყო ქეთევან დედოფლის წმინდა ნაწილი, როგორც წმინდა რელიქვია, და ამის შესახებ სათანადო წარწერაც იყო გაკეთებული.

უთუოდ, ჩვენს მიერ გოაში დაწყებული ძიების შემდეგ, ეს ნაწილი სერგიევ პოსადის ტაძარში თვალსაჩინო ადგილიდან აიღეს, მნახველთაგან გადამალეს.

საბედნიეროდ, მათი მცირე ნაწილის დაბრუნება საქართველოში უკვე მოხდა და ის ინახება თბილისში, გლდანში მდებარე წმინდა ქეთევანის სახელობის ეკლესიაში. რამდენადაც ჩემთვის ცნობილია შემდეგ იქედან სხვა ნაწილიც ჩამოაბრძანეს. მიუხედავად დღეს რუსეთთან საქართველოს უკიდურესად დამაბული ურთიერთობისა, სავსებით შესაძლებლად მიმაჩნია საკითხი უფრო სრულად და საბოლოოდ გადაწყდეს.

О поисках Святых мощей святой Кетеван

Важа Лордкипанидзе

Академик Национальной Академии Наук Грузии,
профессор Тбилисского государственного Университета

ORCID ID: 0000-0002-4111-3170

vazha.lordkipanidze@tsu.ge +995 599 54 09 59

Резюме

Многие поколения Грузин, на протяжении веков старались отыскать святые мощи мученицы Королевы Кетеван. Как известно, по приказу Персидского царя Шаха Абасса, ей постигла мученическая смерть. Это произошло в сентябре 1622 года в персидском городе Шираз. О мученической смерти святой Королевы и о местонахождении ее мощей, существовало не мало сообщений, как в Грузинских, так и иностранных исторических и литературных источниках. Новые публикации появились во второй половине XX века. Некоторые из них были переведены и на Грузинский язык. В первую очередь, это труды известного португальского ученого, отца Да Сильва Рего, а также известного ученого, владельца частных Лиссабонских архивов, Роберто Гюльбекяна. Согласно опубликованным ими материалам, местом захоронения святых мощей указан монастырь Да Граса, в Гоа, в Индии. На основании этих сведений, к поискам приступил известный Грузинский писатель и общественный деятель Резо Табукашвили. К сожалению, по причине тяжелой болезни, ему не удалось до конца довести дело. Для продолжения его работы, под руководством профессора Важа Лордкипанидзе, была создана научная экспедиция, которая в феврале 2001 года направилась в Гоа. Данный труд, является попыткой в совокупности представить проведенные экспедицией исследовательские и розыскные работы. Представлены те заключения и версии, которые касаются месту захоронения святых мощей. Также некоторые новые сведения касающийся истории Храма Да Граса и причин ее разрушения.

Ключевые слова: святые мощи, мученическая смерть, причины мучения, научная экспедиция, розыскания, Храм Да Граса, альтарь, капитуло, окно.